

Ա. ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆ

ՖՐԻԿԻ ՄԻ ՆՈՐԱՀԱՅՏ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Առանձնատիպ ՀՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի
1946 թ. № 2—3 «Տեղեկագրից»

ՀՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

Ե Ր Ն Վ Ա Ն

1946

891.99.092 [Ֆրիկ]

U-83

Ա. Մճաղակնյան

ՖՐԻԿԻ ՄԻ ՆՈՐԱՀԱՅՏ ԲԱՆԱՍՏԵԼԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

(Հաղորդում)

1940—42 թ.թ. աշխատելով ՀՍՍՐ Մատենադարանի Ձեռագրատանը, հնարավորություն ունեցանք հավաքելու մեր միջնադարյան բանաստեղծների կյանքի և նրանց ստեղծագործությունների մասին բազմաթիվ նոր ու կարևոր տեղեկություններ Այսպես, օրինակ, հայտնաբերված են Գր. Նաբեկացու ևս երեք գանձերը, մի քանի նոր տաղերն ու մեղեդիները, Վարդան Անեցու միակ (թերի տպագրությամբ ծանոթ) ներբողի երկու ընդարձակ ու լրիվ օրինակները, Ն. Շնորհալու 150-ից ավելի նոր հանելուկները (որոնց մեջ նաև երեք հայրենի), Գրիգոր Տղայի որոնված, բայց չգտնված արձակ ու չափածո մի շարք խիստ ուշագրավ ստեղծագործությունները, Ֆրիկի, Հ. Երզնկացու, Հ. Թլկուրանցու, Տերտեր Երևանցու (նորահայտ բանաստեղծ), Առ. Բաղիշեցու, Մկ. Նաղաշի, Դուլ-Օղլի Երզնկացու (նորահայտ բանաստեղծ), Պաղտասար Դպրի և այլ ու այլ բանաստեղծների (մինչև Սայաթ-Նովա ու Շամչի Մեղրո) նորանոր ստեղծագործությունները¹։

Պարզվում է, որ Մկ. Նաղաշը եղել է Առ. Բաղիշեցու որդին, Բաղեր-Օղլու անունը եղել է Դազար (և ոչ թե Բաղրամ), Դուլ-Օղլին ծնվել է 15-րդ դարի սկզբներին և եղել է մեր մինչև այժմ հայտնի ամենաառաջին աշուղը... և այլն²։

Ահա այդ բոլորից, այս անգամ, մենք հրատարակության ենք հանձնում Ֆրիկի մի շատ արժեքավոր և անտիպ բանաստեղծությունը, որը գտնվում է մեր Մատենադարանի № 2939³ ձեռագրում (գրիչն է բանաստեղծ Մարտիրոս Դրիմեցին)⁴։ Այդ բանաստեղծությունն ունի հետևյալ խորագիրը.

«Խրատ ոգոյշան Խաչատուր Կեչառեցոյ տաացեալ կամ Ֆրրկի»։

Մանրադնին ուսումնասիրությունից պարզվեց, որ ըստ էության այդ խորագրի տակ գետեղված է ոչ թե մեկ, այլ երկու բանաստեղծություն։ Առաջինը բաղկացած է քառատողյա 10 տներից, գրված է հայրենիների չափով, ունի համապատասխան սկիզբ, վերջ և բովանդակություն։ Այս բանաստեղծության մեջ հեղինակի անվան հիշատակում չկա։

Երկրորդ բանաստեղծությունը սկսվում է 11-րդ տնից (անջատման համապատասխան նշանը ձեռագրում բացակայում է), բաղկացած է քառա-

¹ Այդ ստեղծագործությունների մե մասն արդեն պատրաստ է հրատարակության (Մատենադարանի գծով)։

² Այդ ձեռագրում գտնվող Ֆրիկի մի այլ բանաստեղծության մասին խոսել ենք 1941 թվին (տես «Սովետական գրականություն» № 12)։

տողյա 36 տներին, որոնցից երեքի մեջ նշված է Ֆրիկի, որպես հեղինակի, անունը: Բովանդակությունը, ձևով ու ամբողջ էությունով այս բանաստեղծությունը լրիվ է և առնչություն չունի առաջինի հետ: Յուրաքանչյուր տողը բաղկացած է 8 վանկից (4—4) և իր ամբողջության մեջ իսկական ֆրիկյան ստեղծագործություն է:

Ուշադրություն դարձնելով խորագրի վրա՝ մենք եկանք հետևյալ եզրակացությանը: Հավանաբար առաջին բանաստեղծությունը պատկանում է Պաշտուր Կեչառեցու գրչին, որը նախագաղափար օրինակներում կրել է Վերաու ռոմանի խաչատուր Կեչառեցու ասացելով խորագրերը: Հետագայում, ընդօրինակությունների ժամանակ, այդ բանաստեղծությունից անմիջապես հետո արտագրվել է Ֆրիկի վերոհիշյալ բանաստեղծությունը՝ առանց խորագրի: Հաջորդ ընդօրինակողներից մեկը, պատշաճ ուշադրություն չդարձնելով այդ խնդրի վրա, այդ երկուսն էլ ընդօրինակել է որպես մի ամբողջություն՝ առաջինի խորագրով հանդերձ: Մարտիրոս Ղերիմցին էլ (կամ նրա նախորդը) արտագրում է նույնությունով, բայց որովհետև նա ուշադրության է առնում խորագրում և բանաստեղծության մեջ նշված անունների (Պաշ. Կեչառեցի և Ֆրիկ) տարբեր լինելու խնդիրը, սկսում է կասկածել, թե ո՞ւմ է պատկանում այդ բանաստեղծությունը (մոռանալով կամ դժվարանալով որոշել, որ զրանք երկու բանաստեղծություններ են): Եվ որպեսզի հետագայում դյուրին լինի այդ խնդրի մեկնաբանումը, նա, այդ գրիչը, խորագրին կցում է «կամ Ֆրիկի» բառերը: Այստեղից էլ պիտի եզրակացնել՝ կամ Պաշ. Կեչառեցուն է, կամ Ֆրիկին: Այդ խորագիր կազմողը, կրկնում ենք, չի իմացել, որ գործ է ունեցել երկու բանաստեղծությունների հետ: Ուստի և մենք այժմ այդ խնդրի վրա պիտի նայենք ոչ այնպես, ինչպես կարծել է այդ խորագիր կազմող գրիչը, այլ այնպես, ինչպես ցույց են տալիս փաստերը:

Թերևս Հժ. Պոստուրյանը մի այլ օրինակն է ունեցել ձեռքի տակ, որի հիման վրա էլ խոստացել է ապացուցել («Բազմավեպ»), որ Ֆրիկը Պաշ. Կեչառեցու գրական կեղծանունն է:

Պաշ. Կեչառեցին և Ֆրիկը տարբեր անձնավորություններ են, և այս կամ նման աղավաղված այլ փաստերն անգործ են նրանց նույնացնելու:

Վերոհիշյալ երկու բանաստեղծություններն էլ, իրենց ընդհանուր խորագրով հանդերձ, նույնությունով, ներկայացնում ենք տպագրության¹

ԽՐԱՏ ՌԳՈՅՇԱՆ ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԿԵՉԱՌԵՑՈՅ ԱՍՍՅԵԱԼ
ԿԱՄ ՖՐԻԿԻ

Եղբայրք, ձեզ խրատ մի տամ.
Մի կենայք դուք շատ խոր ի քուն,
Զարդիք և արթուն կացե՛ք.
Խիստ ի մօտ ենք զօրն ի մահու:

1 Պատարում ենք տողատու, կետագրում և աստղանիշ կետերով զատում ենք առաջին բանաստեղծությունը երկրորդից: Նկատվում են քերականական ու տաղաչափական խեղաթյուրումներ, որոնք թողնում ենք անփոփոխ: Հապավումներով գրված բառերը գրում ենք լրիվ:

Աշխարհս է երազ նրձան,
 Որ լինի մէկ անուշ ի քուն
 Եւ ի քուն լինելն ի նես
 Դանձ զըտնու թէև անհուն:
 Խընդալոյն ցընծայր ի սիրտըն,
 Ուրախանայր ի դանձին սիրուն,
 Հանց համարէր ի միտքն թէ
 Լինէր մեծ իշխան մեծատուն:
 Երբ ի քընոյն զարգեաւ
 Եւ տեսաւ նայ է սուտ ի քուն,
 Յանժամ փոշիման դարձաւ
 Ի վերա իւր շատ խընդալոյն:
 Յորժամ հրամայէ աստուած
 Ու խընդիր դան մարդուն հոգոյն,
 Պահիկ մի դադար չի տան,
 Որ տեսնու գորդիքն իւր սիրուն:
 Չաչեւն ողորմիկ ածէ
 Ու նայի դէմ սիրելոյն,
 Ի ճարկէ-ճարակ ընկնի,
 Չի գըտնու հընար զերծանելու:
 Հառաչէ սրտէն ի վեր,
 Կոչէ զմայր տըղակներուն
 Ու հանց պատասխան տայ իւրն,
 Որ նուաղի խեղճ ասելուն:
 — Գոյ կէս մարմնոյտ եմ ես,
 Որ անձն իմ ներքև հողին.
 Ձաքեր, ձեր ծընողն եմ ես,
 Որ երթամ այլ ոչ դամ:
 Հիմիկ ձեզ պէտ արէք,
 Իմացէք չարն ու զբարին,
 Չարին ատող լինիք,
 Որ չի լինիք բաժին գեհնի:
 Բարեացըն սիրող լերուք,
 Գործեցէք-արէք ձեզ անուն,
 Դէմ քան ըզթարթելն ական
 Մահն ի մօտ է աղամորդոյն:

* * *

Կամիմ բան մի խօսել
 Անցաւորիս մեղաց վերայ,
 Ով որ լըսէ յօժար սըրտով,
 Թող իմանայ թէ ձևտի կուգայ:
 Ուղիղ սրտով ականջ դնէ
 Ու զիր հոգոյն դուռն բանայ,
 Փառաւորի ինքն իր մըտին,
 Ականջվընուն անուշ կուգայ:

Օրհնեալ անուն ըստեղծողին,
 Որ հողուն հանց շնորք կուտայ,
 Որ կու կարենք հանց բան ասել,
 Որ իմաստնոցն դուր կուգայ:
 Փառք աստուծոյ անմահ բանին,
 Որ մըտացն լոյս կուտայ,
 Որ մենք պատմենք բանն առակաց
 Աստընորիս թէ ոնց կուգայ:
 Ծով մ' էր բխել անցաւորէս,
 Չորեքանկիւն բաժնել է նայ,
 Չորսն ի չորս տեղ դադարել
 Եւ չորս անուն առել է նայ:
 Չորսէն ի չորս ուռիկ ելել,
 Վասն որիս բանին վերայ,
 Չորսըն չորս ցեղ է դարդարել,
 Ամէն ծաղկանց նըման է նայ:
 Մէկն էր դեղին, մէկն էր կարմիր,
 Հետ մէկ-մէկի հասել է նայ:
 Մէկն էր կապուտ, մէկն էր կանաչ,
 Հանց որ իրեն նըման չիկայ:
 Չորեք դիմաց մէկտեղ եկել՝
 Աստընորիս բանին վերայ,
 Բարձր անաւոր ծառ՝ է ելեր,
 Ամէն բանիւ մեզ պիտենայ:
 Տասերկու ճիւղք է ձրթէր
 Համարով տերեւ տըւած նոցա,
 Ամէն ճրղի՝ հոսուն տերեւ,
 Որ արարածք հանքչի նայ:
 Երկու մըկունք առաջ ընկած
 Հանց կու դատին ծառին վերայ,
 Մէկն էր սև, մէկըն ըսպիտակ,
 Մէղրը բանին ճրղին վերայ:
 Վերեն զմեղրը կուբանին,
 Տակըն կըռծեն, որ կոտրի նայ,
 Չքաղցրութիւնն անկից ցըցընեն,
 Որ կոտրելն մարդ չիմանայ:
 Վիշապ մի մեծ և անագին
 Բուն էր դրել ճրղին վերայ,
 Բերանն ի բաց ու կու հայէր,
 Մարդ որ ընկնէր՝ կուլ տայր զնայ:
 Մարդ մի տեսաւ զքաղցրը մեղրը,
 Խիստ ցանկացաւ ուտել զնայ,
 Մըտիկ չարաւ կըռծելոյն
 Մկներն զճուղքն որ կոխել նայ:
 Անկարծակի ճիւղն հատաւ,
 Մարդըն անկաւ բունին վերայ,

Վիշապըն վազեց բընէն,
 Բերանն ի բաց, կուլ երիտ զնայ,
 Արդ, Ֆրիկ, զմիտքըտ բաց
 Ու իմացիր զառակըս որ կայ,
 Տես ու քննէ թէ զի՞նչ է ծոցն
 Ու զի՞նչ է չորս անկիւնն նըմայ,
 Կամ ի՞նչ է չորս ուռն ելել
 Աստընուորիս վերայ,
 Կամ զի՞նչ է ցեղ, որ զարդարել,
 Ամէն ծաղկանց նըման է նայ,
 Կամ զի՞նչ էր այն չորս ցեղ վըկայն՝
 Ի սուտ աստընվորիս վերայ,
 Մէկտեղ եկել են՝ վըկային
 Թէ աստընվորըս հանց կու գընայն:
 Կամ զի՞նչ է բարձր, ահաւոր
 Ծառ մի կայ մեր ճըղերն ի հետ նորայ,
 Բարձր ահաւոր կամ տերեւին,
 Որ համարով եռեսնական տըված նոցա:
 Կամ զի՞նչ էր այն երկու մըկու՞քն,
 Որ դատին ծառին վերայ,
 Կամ զի՞նչ է այն քաղցր ու մեղրը
 Կամ ի՞նչ՝ կըռծելն, որ կոտորի նայ,
 Կամ ի՞նչ էր այն մեծ, չար վիշապըն,
 Որ բուռն դրել քեօքին վերայ,
 Կամ ի՞նչ հայիլ օր կու մնայր
 Մարդըն ընկնիլըն՝ կուլ տայր զնայ:
 Է, Ֆրեկ, բաց գրեւանտ
 Ու հասկըցուր զառակըս որ կայ,
 Զծովտ ի վեր բեր ու այտնէ,
 Զբանքըտ յայտնէ և պատմէ ի՞նչ ցեղ որ կայ,
 Ծոցն է աստու՞նորըս
 Ու զարարածըս որ լինենայ,
 Զորս անկիւնն է չորս քընճերն,
 Որ անտընով յիշվին նոքայ:
 Մէկն յարեւելք, մէկն յարեւմուտք,
 Մէկըն հարաֆ, մէկըն հիւսիս,
 Զորսէն չորս դուռն որ ելանէ,
 Զորս տարերքն որ կայ:
 Մէկըն դեղին, մէկըն կարմիր,
 Հուրըն քամին, որ կու շնչայ,
 Մէկըն որ կապուտ, մէկըն՝ կանանչ,
 Զուրն ու հողըն որ լինենայ:
 Զորեք գիհաց որ վըկայել
 Զորս եղանակըս է որ կուգայ,
 Մէկըն աշուն, մէկըն գարուն,
 Զրմեռն, ամառն որ կու լինի:

Բարձր, ահաւոր ծառն, որ կանքնել,
 Բոլոր տարին է մեր վերայ,
 Երկոտասան ճիւղքն օր ձրքել,
 Իր ամիսն է հետ նորայ:
 Համրով տերև տըված նոցա՝
 Համրով օրերս—որ կու գընայ,
 Ամէն ճըղքի ետսուն տերև՝
 Ամսոց օրերքն—որ կու լինայ:
 Մըկունքն սև ու ըսպիտակ՝
 Տիւն ու գիշերն, որ կու գընայ,
 Մեղը քաղցրուկ—է՛ սուտ կենցաղըս,
 Տակի կըռծելն—նոր կոտրի նայ:
 Վիշապըն մեծ և ահագին՝
 Մահու օրերս է, որ կուգայ,
 Բունն որ գրել վըրայ տակին,
 Գերեզմանն ի ներս որ տի լինայ:
 Մարդն որ տեսաւ զքաղձրութիւնն,
 Խիստ ցանկացաւ ուտել ընայ.—
 Սուտ կենցաղս է, որ կու խաբէ,
 Չիմացնելն թէ մահ կուգայ:
 Անկարծակի ճիւղքն հատաւ,
 Մարդն անկաւ բընին վերայ:
 Այն խաբէին է յադամորդոյս,
 Որ սատանի բաժին կըլայ:
 Վիշապն էր վաղէր ի դուրս,
 Բերանն ի բաց, կըլաւ ընայ,
 Այն սատանայ է դըժոխոց,
 Որ անդադար ըզմեղ կորսայ:
 Մըսկին Ֆլորիկ ողորմելի,
 Կանքնէ՛ ոտաց, աղօթք ըրայ,
 Երեսըտ դիր վերայ մոխրին
 Ու անդադար ասայ մեղայ:
 Սիրտըտ ամուր պահէ մեղաց՝
 Աստընվորիս չի ցանկանայ,
 Որ քեզ հասնի տէրն ու օգնէ
 Ու չի թողուր ըզքեզ որսայ:
 Փառքք փառաց Թագաւորին,
 Որ իմաստնոց դուռն բանայ:
 Մենք զոհանամք ողորմածէն
 Թէ մեղաւորն ոնց կու գընայ:
 Որ զանարժանըս արժանացոյց
 Եւ զմեզ փրկել խիստ կու ջանայ:
 Փառք իւր անհաս մարդեղութեանն
 Յաւիտենից յայժմ արակայ:

A 31970
 II

2222

[204]

